

dr hab. Mirosław Kowalski, prof. UZ
Zakład Podstaw Pedagogiki i Logopedii
Pracownia Teorii i Filozofii Wychowania
Uniwersytet Zielonogórski – Wydział Pedagogiki, Socjologii i Nauk o Zdrowiu
(University of Zielona Góra – Faculty of Education, Sociology and Health Sciences)
65-762 Zielona Góra, al. Wojska Polskiego 69

.....
e-mail: M.Kowalski@ipp.uz.zgora.pl tel. +48/601 87 24 90

Zielona Góra, 20 października 2017 roku

Recenzja dysertacji doktorskiej mgr Elżbiety Aleksiejuk, pt. *Rekonstrukcja personalistycznej koncepcji wychowania w ujęciu Wasilija W. Zieńkowskiego (1881-1962)*, napisanej pod kierunkiem dr hab. prof. ChAT Renaty Nowakowskiej-Siuty, przewidzianej do publicznej obrony na Wydziale Nauk Pedagogicznych Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie; Warszawa 2017, ss. 259.

***

W oparciu o Uchwałę Rady Wydziału Nauk Pedagogicznych Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, zlecającą przygotowanie przeze mnie stosownej recenzji/oceny przedmiotowej dysertacji doktorskiej, szczegółowo zapoznałem się z tekstem przekazanego mi opracowania.

***

Refleksje wstępne

Przedstawiona do recenzji praca doktorska mgr Elżbiety Aleksiejuk pt. *Rekonstrukcja personalistycznej koncepcji wychowania w ujęciu Wasilija W. Zieńkowskiego (1881-1962)*, napisana pod kierunkiem dr hab. prof. ChAT Renaty Nowakowskiej-Siuty, to projekt rzadko spotykany wśród dysertacji doktorskich. Stanowi bowiem próbę całościowego, holistycznego, wielowymiarowego ujęcia i zrozumienia społecznych procesów i zależności oraz zrekonstruowania złożonych i dynamicznych zjawisk społeczno-politycznych dotyczących wychowania (w perspektywie personalistyczno-historyczno-porównawczej). Mamy tu więc do czynienia z dysertacją, która w pełni wpisuje się w specyfikę dyscypliny naukowej, jaką jest pedagogika (a w szczególności jej subdyscypliny i obszary wiedzy, m.in.: pedagogikę religii, pedagogikę ogólną i społeczną oraz teorię wychowania). Doktorantka bowiem – z jednej strony – w sposób kompetentny, dąży do budowania wiedzy rekonstruującej wschodniochrześcijańskie wychowanie personalistyczne, z drugiej zaś – wzbogaca praktykę

ln

poprzez budowanie i / lub pogłębianie świadomości edukacyjno-społecznej w zakresie działań wykorzystujących tę wiedzę. Recenzowana praca doktorska – pomimo wielu inter i transdyscyplinarnych oraz wielowymiarowych badań nad wychowaniem (również w jej personalistycznym ujęciu) – może być dowodem na znaczenie integracji poznawania i zmieniania codziennych praktyk społeczno-edukacyjnych.

Analiza recenzowanej dysertacji nasunęła mi pewne uwagi, tudzież spostrzeżenia (**przede wszystkim o charakterze dyskusyjnym, polemicznym**), które pozwałam sobie przedstawić w kolejności przyjętego przeze mnie *autorskiego* schematu opracowania niniejszej oceny.

Już na wstępie, zwracam uwagę na w pewnym stopniu nowatorskie ujęcie eksplorowanego problemu – w aspekcie próby zrekonstruowania personalistycznej koncepcji wychowania Wasilija W. Zieńkowskiego oraz – co niezwykle istotne - wielość wykorzystanych źródeł (krajowych i zagranicznych). Jednocześnie warto podkreślić, iż Doktorantka podjęła się w prowadzonych przez siebie penetracjach teoretyczno-badawczych kluczowego (o znaczeniu praktycznym!) zagadnienia z dziedziny szeroko postrzeganej praktyki społeczno-pedagogicznej (z obszaru m.in. pedagogiki ogólnej i społecznej oraz teorii wychowania), jakie stanowią w szczególności:

- po pierwsze, wzbogacenie wiedzy na temat personalistycznej koncepcji wychowania w ujęciu Wasilija W. Zieńkowskiego (m.in. z perspektywy rosyjskich koncepcji filozoficzno-pedagogicznych XIX i początku XX wieku)¹;
- po drugie, zaprezentowanie analiz, wniosków i uogólnień dotyczących aktualności *idei* i *koncepcji* personalizmu oraz wychowania w ujęciu Wasilija W. Zieńkowskiego.

Wyniki prowadzonych systematyzacji - jak również sformułowanych uogólnień, wniosków teoretycznych oraz eksplikacji badawczych, ze względu na praktyczno-społeczne i głęboko humanistyczne implikacje podejmowanych zagadnień (a posiadające wysoki walor użyteczności społeczno-edukacyjnej, determinujący wykorzystanie wiedzy, wyników analiz i refleksji m.in. w praktycznym wymiarze świadomego i zorganizowanego działania

---

¹ Pragnę podkreślić, że dla rozstrzygnięcia kwestii metafizyki, nauki o człowieku Wasilij W. Zieńkowski używał metody aksjomatycznej, stosowanej zwykle w teologii. Metoda aksjomatyczna – to sposób budowania teorii naukowych wykorzystywany w dedukcji. Właściwe dla tego sposobu jest wzięcie za podstawę teorii pewnych zdań wyjściowych, których nie da się udowodnić (aksjomaty). Wszystkie inne zdania (teorematy) wyprowadzane są z tej teorii według reguł logiki. Metoda aksjomatyczna leży u podstaw teologii, która przyjęła pierwsze twierdzenia religii, a następnie rozbudowała je w oparciu o logikę.

Dla Wasilija W. Zieńkowskiego, który bazował na aksjomatach teologicznych w nauce o człowieku, np. Hecerenowska koncepcja „działającej osoby” była wadliwa u swych podstaw. Wynikało to stąd, że w antropologii chrześcijańskiej istota, natura i przeznaczenie człowieka pojmowane są przez pryzmat uprzedniego istnienia Boga. Człowiek rozpatrywany jest dogmatycznie jako obraz i podobieństwo Boże.

pedagogicznego), niewątpliwie zasługują na bardzo wnikliwą uwagę. Należy więc pogratulować Doktorantce, że próbowała zrekonstruować, wyartykułować specyfikę oraz istotę personalistycznej koncepcji wychowania w ujęciu Wasilija W. Zieńkowskiego, dostrzec i podjąć wyzwanie przeprowadzenia badań naukowych celem m.in. dookreślenia/przybliżenia koncepcji wychowania autorstwa tego rosyjskiego pedagoga w aspekcie możliwości projektowania konkretnych strategii oddziaływań pedagogicznych, zarówno w teorii, jak i praktyce.

***

Ocena rozprawy

Praca, licząca 259 stron, ma logicznie skonstruowaną strukturę i składa się (w ramach wyodrębnionego podziału spisu treści) z: wprowadzenia; trzech rozdziałów (w tym 13 podrozdziałów); zakończenia; bibliografii. Biorąc pod uwagę merytoryczną zawartość pracy, taki podział jest uzasadniony.

Zanim przedstawię opinie o poszczególnych częściach dysertacji, pozwolę sobie przedłożyć dwie uwagi natury ogólnej. Obie dotyczą tytułu opracowania. Jak należy – z perspektywy np. celów i zakresu zaprezentowanych badań oraz ich wyników (rekonstrukcji) – interpretować część tytułu dysertacji – *koncepcja*. Czy ów termin należy pojmować np.:

- a) jako wskazanie pewnego sposobu postępowania, którym posługują się ludzie, aby skutecznie działać i współdziałać? Koncepcje są naszymi myślowymi narzędziami, za pomocą których możemy przekonująco działać w świecie (zob. m.in.: Rita L. Atkinson);
- b) w odróżnieniu od *teorii*, jako bardziej dominujący element, hipoteza, która nie jest w pełni uzasadniona i której wartość eksplanacyjna i predykcyjna jest ograniczona (zob. m.in.: Józef Koziński)?

Wreszcie, jakie są wzajemne relacje (związek zależności) pomiędzy używanymi w dysertacji kategoriami/pojęciami: system, teoria, model, koncepcja, praktyka itd. (zob. m.in.: Friedrich W. Kron)?

Druga uwaga - również dotyczy tytułu opracowania. Nie wykluczałbym modyfikacji tytułu dysertacji, aby w jeszcze większym stopniu egzemplifikował bogatą i znaczącą zawartość treści ujętych w opracowaniu. Mam na myśli np. tytuł *Zarys personalistycznej koncepcji wychowania w ujęciu Wasilija W. Zieńkowskiego*. Tym bardziej, że jak pisze Doktorantka (...) *Zieńkowski nigdy nie zebrał swoich poglądów pedagogicznych w jeden system, a nawet był temu przeciwny* (s. 5). Zdaję sobie sprawę z trudności sformułowania

jednoznacznego tytułu, obejmującego w pełni wszystkie aspekty prowadzonych badań. Dlatego też doceniam zasygnalizowanie we *Wprowadzeniu* dysertacji zakresów realizowanych dociekań badawczych i podkreślenie celowości takiego ich układu.

***

Ponieważ w pracy Doktorantka wyodrębniła trzy wiodące obszary tj.: *Zarys kierunków rozwoju pedagogiki rosyjskiej w XIX i XX wieku*; *Rozwój personalistycznej koncepcji wychowania Wasilija Zieńkowskiego: studium biograficzno-fenomenograficzne*; *Wychowanie personalistyczne w ujęciu Wasilija Zieńkowskiego* - poniższa część recenzji, po przedłożonej refleksji wstępnej, również będzie się składała z trzech odson.

Do pierwszej części (w zakresie stron 13 - 88) – w ramach teoretycznej podstawy pracy doktorskiej - zaliczam pięć wyodrębnionych rozdziałów. Doktorantka opierając się na trafnie dobranej literaturze przedmiotu, w sposób klarowny i spójny prezentuje: *słowianofilskie i okcydentalne intuicje filozoficzno-pedagogiczne w połowie XIX wieku*; *naturalizm w rosyjskiej myśli pedagogicznej w połowie XIX wieku*; *idealizm pedagogiczny Konstantina Uszyńskiego i jego następców*; *nurt narodowo-konserwatywny i pedagogikę „swobodnego wychowania” w Rosji końca XIX wieku*; *pedagogikę eksperymentalną w Rosji na przełomie XIX i XX wieku*.

Myślę, że w tej części moich analiz i rozważań, konieczne jest wskazanie słabości konstrukcji teoretycznych, podkreślających – z jednej strony – dezaktualizację niektórych założeń – z drugiej zaś – wskazujących na fakt, iż stworzony aparat teoretyczno-terminologiczny tylko częściowo pozwala na dalszą twórczą rozbudowę teorii, w szczególności jej czasową i przestrzenną kontekstualizację.

Mam na uwadze m.in.:

- po pierwsze, ze względu na fakt, że w rozdziale przede wszystkim ujęto źródła kształtujące główne nurty myśli pedagogicznej (m.in. ogólniejsze koncepcje człowieka, wypracowane przez filozofów; uogólnienia wynikające z systematycznych i kierowanych określoną problematyką badań empirycznych oraz dążenia społeczne zmierzające np. ku utrzymaniu istniejącego porządku, a wyrażające się w programie / praktyce wychowawczej), być może wskazana jest modyfikacja tytułu rozdziału na np. *Źródła kształtujące główne nurty myśli pedagogicznej Rosji XIX i początku XX wieku*;
- po drugie, jednoznaczną próbę przybliżenia podstaw filozoficznych zaprezentowanych prądów/kierunków pedagogicznych wraz z ich założeniami antropologicznymi (aby np. wniknąć w istotę pedagogiki danego autora oraz dotrzeć do konstytuującej ją koncepcji człowieka);

- po trzecie, konieczność próby podsumowania o charakterze sprawozdawczo-porządkującym (w ramach końcowej części analizowanego rozdziału) najistotniejszych – w aspekcie np. części metodologiczno-empirycznej dysertacji – przedłożonych treści. Klasyfikowanie m.in. źródeł i nurtów myśli pedagogicznej w Rosji pozwoli na uchwycenie różnorodności owych myśli i sposobów ich uzasadniania, by mogły stanowić swoisty rodzaj myślowej komunikacji z czytelnikiem. Niniejsza sugestia dotyczy wszystkich trzech części recenzowanego opracowania.

Dokonując oceny tego fragmentu rozprawy zwracam uwagę, iż logikę narracji w tej części opracowania wyznacza niewątpliwie kategoria myśli pedagogicznej, która stawała się filozofią stosowaną w Rosji. Ten aspekt uważam za najbardziej wartościowy (z perspektywy porównawczej) - dla polskiej pedagogiki jako dyscypliny naukowej. Ujawnia się tu wrażliwość Doktorantki na różne obrazy pedagogiki i jej usytuowania w przestrzeni społeczno-humanistycznej (z elementami konieczności budowania poczucia integralności osoby ludzkiej – w wymiarze zewnętrznym i wewnętrznym), tożsamości aksjologicznej człowieka, a także umiejętność analizy podjętego problemu w szerokim, społecznym i kulturowym kontekście, co świadczy o nabytych przez Autorkę kompetencjach w zakresie m.in. prowadzenia akademickiego dyskursu. Jest to rozdział napisany w sposób komunikatywny (ale nie analityczno-twórczy czy krytyczny z próbą wielopłaszczyznowych swobodnych wypowiedzi na tematy społecznie oraz kulturowo złożone), w odniesieniu do adekwatnej do poruszanej w literaturze problematyki. Zwracam też uwagę na swoistą próbę „humanizacji” języka przekazu Doktorantki, świadcząca o postępującym procesie rozwoju naukowego, zmiany będącej efektem procesu kształcenia oraz pracy jaką wykonała nad sobą, swoim myśleniem i postrzeganiem społeczno-kulturowego świata.

Do drugiej części (w zakresie stron 89 - 158) – w ramach teoretycznej podstawy pracy doktorskiej - zaliczam trzy wyodrębnione rozdziały. Mgr Elżbieta Aleksiejuk opierając się na literaturze przedmiotu, w sposób spójny, kompetentny i wielopłaszczyznowy prezentuje rozwój personalistycznej koncepcji wychowania Wasilija W. Zieńkowskiego (w ramach trzech okresów: kijowskiego /1900-1919/; belgradzko-praskiego lata /1920-1926/; amerykańsko-paryskiego /lata 1926-1962/).

Analizowany rozdział – będący biograficzno-fenomenograficznym studium rozwoju personalistycznej koncepcji wychowania Wasilija W. Zieńkowskiego, obejmujący bardzo szerokie, wielowątkowe i wielopłaszczyznowe analizy literaturowe, **sam w sobie – może być potraktowany jako ważny i analityczno-badawczy element dysertacji doktorskiej.** Zarysowana wyraźnie perspektywa filozoficzno-pedagogiczna – w zakresie przywoływanych

wątków teoretycznych – wyznaczyła myślenie Doktorantki o zakresie prezentowanych analiz oraz stworzyła podstawę do uogólnień i interpretacji uzyskanych wyników. Oparte na literaturze przedmiotu rekonstrukcje, poglądy i przekonania o charakterze twórczym i porównawczo-analitycznym (rzadziej np. analizy krytyczne oraz refleksje), podkreślają *dojrzałość naukową* oraz **wielozakresowe i wielopoziomowe zainteresowania badawcze**. Próba ukazania wzajemnych relacji pomiędzy odmiennymi rzeczywistościami społeczno-kulturowymi i ich uwarunkowaniami – w aspekcie wolności (i/lub jego ograniczenia) człowieka, świadczy – w perspektywie przywołanych myśli i analiz oraz zaprezentowanych wyników badań teoretyczno-empirycznych (uzupełniających się, ale i niejednokrotnie przeciwstawnych czy wykluczających się) o rzetelności i uczciwości intelektualnej Autorki.

W ramach sugestii czy też głosu polemicznego – a mając na względzie *studium biograficzno-fenomenograficzne* (oraz metodologiczne podstawy pracy, ujęte we *Wprowadzeniu*) – pragnę podkreślić m.in.:

- po pierwsze, nie ulega wątpliwości, że fenomenografia (Ferenca Matrona) budowana jest na podstawowych tezach fenomenologii Edmunda Husserla, ale zawiera znaczne różnice w stosunku do swej filozoficznej odpowiedniczki. W badaniach fenomenologicznych badacz poddaje analizie własną świadomość, która w założeniu stanowi wiernie odbicie rzeczywistości, z kolei **w fenomenografii przedmiotem poznania staje się świadomość innych** (taki rodzaj opisu indywidualnego doświadczenia świata jest *analizą drugiego rzędu /second-order perspective/*, w przeciwieństwie do charakterystycznej dla fenomenologii *analizy pierwszego rzędu /first-order perspective/*). Istota analiz fenomenograficznych odnosi się do oglądu, rozumienia, odczuwania, postrzegania zjawisk otaczającego świata oraz ich konceptualizacji „zatrzymanych” na poziomie świata przeżywanego, w sferze codzienności. **W fenomenografii następuje koncentracja na wielości „istot”, a nie na dążeniu do odślonięcia uniwersalnej „istoty” zjawiska – jak w fenomenologii.** Rezultatem poznawczym fenomenografii jest „rysowanie” przez badacza tzw. mapy ujawniającej różne sposoby doświadczenia zjawisk przez badanego, a ich odczytanie i konceptualizacja ma swoje konsekwencje praktyczne. **Zatem – mając na względzie przebieg badania fenomenograficznego (fazy: opis, kategoryzacja i uogólnienie, relacja między różnymi sposobami ujmowania rzeczywistości) - jakie metody (procedury?) zbierania, opracowywania i interpretacji danych zostały zastosowane?** Jednocześnie pragnę podkreślić, że porządkowaniu materiału badawczego służyć mogą różne zabiegi. Th. Schulze m.in. **proponuje przestrzeganie**

pięciu stopni procesu poznania i „warstw” zgromadzonego materiału: – warstwa obiektywnych okoliczności; – warstwa subiektywnych doświadczeń; – warstwa wspomnień; – język i jego właściwości; – refleksje komentujące (próby nadawania sensu) (Th. Schulze, *Lebenslauf und Lebensgeschichte*, [w:] D. Baacke, Th. Schulze, *Aus Geschichten lernen. Zur Einübung pädagogischen Verstehens*, Juventa Verlag, Weinheim/München 1993, s. 176).

- po drugie, metoda biograficzna, jest co prawda zróżnicowana ze względu na rozwiązania metodologiczne (i w kontekście europejskim i amerykańskim), ale jej cechą jest metodologiczna świadomość/dbałość w posługiwaniu się określonymi procedurami zbierania, opracowywania, analizy (wewnętrznie spójnej) i interpretacji materiałów badawczych. Zaś wybór przez badacza określonej procedury zależy w dużej mierze od przyjętej przez niego perspektywy teoretycznej;

- po trzecie, warto podkreślić jest to, że Doktorantka – jak sądzę - miała świadomość, iż podejmowane decyzje metodologiczne, począwszy od budowania koncepcji badania, poprzez dobór metod (i procedur/technik?), a na analizie zebranego materiału skończywszy - nie są neutralne. Te decyzje były świadome, poprzedzone analizą możliwych konsekwencji oraz jawne, ponieważ bezpośrednio odniosły się do rodzaju i jakości analizowanego materiału, trafności ocen/opinii/wniosków, a przede wszystkim rzutowały na to, jakiego rodzaju sądy można na ich podstawie formułować, do czego je wykorzystywać oraz w jakim stopniu odnosić do teorii, a w jakim do praktyki społeczno-edukacyjnej.

Do trzeciej części (w zakresie stron 159 - 217) – w ramach analiz podstawowych założeń, wskaźników personalistycznej koncepcji wychowania w ujęciu Wisilija W. Zieńkowskiego - zaliczam pięć wyodrębnionych rozdziałów. Mgr Elżbieta Aleksiejuk, opierając się na literaturze przedmiotu, w sposób wielopłaszczyznowy przybliża: wyznaczniki pedagogicznego personalizmu Wasilija W. Zieńkowskiego; krytykę naturalizmu i naturalistycznej antropologii pedagogicznej; wychowanie do bycia osobą – *hypostasis* i *prosopon*; personalistyczne wychowanie ku wolności oraz wychowanie moralne i świadomość moralną dziecka.

Dorobek Wisilija W. Zieńkowskiego odzwierciedla skomplikowaną i niełatwą drogę jego życiowych doświadczeń, rekonstruowanych w rozdziale drugim oraz częściowo trzecim dysertacji (tym bardziej, że problem szczegółowy ujęty w pracy doktorskiej brzmi: *W jaki sposób koncepcja personalizmu w ujęciu Zieńkowskiego w wyrasta z jego życiowych*

doświadczeń (...)). Z perspektywy owego rekonstruowania, pod refleksję, polemicznie poddaje:

- po pierwsze – czy historia życia (spisana i zaprezentowana w materiałach źródłowych) jest czymś rzeczywistym? Czymś, co naprawdę istnieje jako autonomiczna konfiguracja (sekwencyjnych, rywalizujących ze sobą i/lub wzajemnie się wspierających) indywidualnych procesów społeczno-kulturowych zmieniających życie jednostki? W jakim stopniu indywidualne procesy społeczne (w tym - doświadczenia życiowe) są ściśle powiązane z narzędziami narracyjnego przedstawienia owych doświadczeń życiowych? Czynności językowe są jedynie środkiem wyrażania procesów biograficznych - doświadczeń życiowych, a nie samymi tymi procesami, a dodatkowo wkraczają w nie mechanizmy przesłania i racjonalizacji. Zatem, czy istnieje ściśle związek pomiędzy odpowiednimi doświadczeniami życiowymi (procesami społeczno-biograficznymi) a ich rekonstruującym, narracyjnym odtwarzaniem?
- po drugie, rekonstruujące, narracyjne odtwarzanie historii życia Wisilija W. Ziénkowskiego należy wyobrazić sobie ją jako **uporządkowaną sekwencję osobistych doświadczeń**, a zatem i owe uporządkowanie związane jest z rozwojem tożsamości dysponenta doświadczeń. Najważniejszymi zasadami porządkującymi doświadczenia życiowe są biograficzne struktury procesowe, do których zaliczyć należy: a) biograficzne schematy działania lub biograficzne plany działania; b) trajektorie; c) instytucjonalne wzorce oczekiwań lub instytucjonalne wzorce normatywne; d) metamorfozę - twórczą przemianę tożsamości biograficznej. Na przykład Fritz Schütze (zob.: Alicja Rokuszewska-Pawełek, *Miejsce biografii w socjologii interpretatywnej. Program socjologii biografistycznej F. Schützego*, ASK, 1996, nr 1; Kaja Kaźmierska (red.), *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*, Wydawnictwo Nomos, Kraków 2012) wskazuje, że na historię życia człowieka można spojrzeć jako sekwencyjny splot – wymienionych powyżej - biograficznych struktur procesowych. Zatem, mając na względzie, że rekonstruujące, narracyjne odtwarzanie doświadczeń życiowych odzwierciedla, czy też wyraża rzeczywistość społeczną w sposób refraktywny (czasem wyłącznie symptomatyczny), wskazane jest – ze względów strategiczno-badawczych – analityczne uwrażliwienie na wspomniane powyżej biograficzne struktury procesowe. Jednocześnie warto zauważyć, że pragmatyczna refrakcja oznacza, że prezentowane rekonstrukcje, narracje powinny być – co doktorantka częściowo uczyniła - analitycznie odniesione do kontekstowego tła tych doświadczeń, kontekstu ich powstawania i użycia oraz do kontekstu ich

późniejszego zastosowania (czy też funkcji społecznej) i znaczącej ogólnej struktury biografii czy działania Wasilija W. Zieńkowskiego. Natomiast koncepcję trajektorii (z perspektywy biograficznych struktur procesowych) – jako zjawiska w sensie ścisłym biograficznego - można pojmować jako uogólnioną historię naturalną pojawiania się nieładu w procesach społecznych. Ów bezład charakteryzuje *warunkowa istotność* lub *warunkowa odpowiedność* (Robert E. Park, przedruk w: Charles Evans Hughes i In. (red.) *The Collected Papers of Robert Ezra Park*, t. 3, Arno Press, New York 1974, s. 34-37). Chodzi tu o określoną, jednoznaczną zależność między fazami (w wersji ang. stadiami) działania. Fazy wcześniejsze określają zbiór możliwy do wyboru postaci działania w fazie następnej. Zatem, mamy tu do czynienia z sekwencyjnymi ograniczeniami swobody wyboru – łańcuchowym warunkowaniem jako podstawową relacją między fazami procesów historii naturalnej bezładu społecznego (również według Fritza Schütze);

- po trzecie, nie jest tak, że posługując się przyjętą koncepcją badań biograficznych, historyczno-porównawczych, narzucamy ją na dane empiryczne. Dla przykładu – z perspektywy metody biograficznej (w aspekcie powyższej biograficznej struktury procesowej i trajektorii) – rekonstruując i analizując narracyjnie historię życia Wasilija W. Zieńkowskiego należy być otwartym na procesy społeczne i biograficzne ujawniające się w treści i cechach formalnych. Istnieją formalne (intencjonalne i symptomatyczne) wskaźniki trajektorii np.: rozwinięte sekwencje argumentacyjne skierowane ku samemu sobie; komentarze jednostki ukazujące jej oponowanie mimo niepokojących oznak pogarszania się biegu spraw itd. (co Doktorantka częściowo przybliżyła w rozdziale drugim dysertacji);
- po czwarte, czy – mając na względzie m.in. zakres treściowy problemu głównego dysertacji – *rzeczywistym celem pedagogiki Wasilija W. Zieńkowskiego jest odkłamywanie pojmowania wolności tylko jako wolności formalnej, wolności wyboru?* - o czym pisze doktorantka na stronie 193;
- po piąte, małą częstotliwość komentarzy odautorskich i analiz krytycznych.

Autorka dysertacji doktorskiej mgr Elżbieta Aleksiejuk swobodnie porusza się w obrębie prezentowanej w tej części rozprawy problematyki, w sposób kompetentny odnosi się do prezentowanych poglądów i analiz, czasami – co uznaje za „wartość dodaną” pracy – prezentuje swój stosunek do zrekonstruowanych danych, co odczytuje jako zaangażowanie badacza, będącego jednocześnie przedstawicielem danego kręgu koncepcyjno-myślowego. Istotne jest również to, że zaprezentowane poglądy, opinie i oceny są usystematyzowane

i występują w nim próby odniesienia do istniejących teorii oraz umieszczania analizy wyników badań w dorobku różnych subdyscyplin pedagogiki (społecznej, teorii wychowania). W kilku częściach pracy uwidacznia się natomiast wpływ wiedzy uprzednio zgromadzonej na analizę i interpretację (rekonstrukcję). Traktuję ten fakt, jako przemawiający na korzyść doktorantki (w sytuacji przyjęcia jakościowej konwencji prowadzonych badań). Tym samym składają się one na ogólnie stwierdzone rekonstrukcje/prawidłowości/refleksje, które mogą być użyte jako dodatkowe przesłanie uzasadniające wiarygodność formułowanych (pośrednio) przypuszczeń, orzeczeń i implikacji. Dzięki temu analizy i propozycje uzyskują bogatszą, bardziej wiarygodną i pełniejszą interpretację.

Pewien niedosyt można odczuć w obrębie zaprezentowanych rekonstrukcji (w perspektywie społeczno-edukacyjnej i krytycznej) oraz implikacji pedagogicznych. Odwołując się do możliwego celu praktycznego badań - ubogaceniem dysertacji mógłby być np. określony model, jako swoisty systemem założeń, pojęć i zależności między nimi, pozwalający opisać (modelować) w przybliżony sposób jakiś aspekt rzeczywistości. Ów model (w perspektywie jego praktycznego odzwierciedlenia) mógłby pełnić określone funkcje np. regulującą – instrumentalne. A może koncepcja doktorantki w głównej mierze dotyczyła faktu, że zasygnalizowane/możliwe implikacje pedagogiczne mogą stanowić przyczynek do dalszych penetracji badawczych?

***

Bibliografię obejmującą prawie 400 pozycji przedstawiono w tradycyjnym - uporządkowanym układzie (w zakresie stron 222 – 252). Bibliografia zawiera cytowane i jednocześnie reprezentatywne teksty naukowe dla problematyki recenzowanej pracy doktorskiej.

***

Refleksje natury ogólnej

Pierwsza. W pracy występują błędy, a raczej usterki językowe i interpunkcyjne („skrót myślowe” i niezręczności językowe). Można je zauważyć w całej dysertacji, począwszy do strony szóstej:

- „*prspektywy*” /s. 6/;;
- „*(...) otwiera człowieka go na Boga (...)*” /s. 11/;
- „*(...) aby umieć dostrzec z siebie i w drugim człowieku dobro*” /s. 221/.
- itd.

Oczywiście, wskazane usterki językowe nie umniejszają wartości poznawczej dysertacji.

Druga refleksja związana jest z zakończeniem. Myślę, że zasadna wydaje się potrzeba umieszczenia (w ramach zakończenia/podsumowania) odpowiedzi na szczegółowe pytania-problemy badawcze: *W jaki sposób koncepcja personalizmu w ujęciu Zienkowskiego wyrasta z jego życiowych doświadczeń, a w jakim stopniu determinują tę koncepcję poglądy teologiczne? Jakie wyznaczniki koncepcji wychowania uznać można za najistotniejsze dla oryginalnego ujęcia personalizmu prezentowanego w dziełach Wasilija W. Zieńkowskiego?*

Być może wskazane jest również zaprezentowanie oceny dorobku Wasilija W. Zieńkowskiego w perspektywie krytyczno-porównawczej (na tle analiz dorobku Aleksandra Hercena – filozofa). Interesujące w tym zakresie jest opracowanie Ludmiły Łucewicz, *Wasilij Zieńkowski o Aleksandrze Hercenie i jego filozofii*, [w:] Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria 2013, R. 22, Nr 3 (87).

***

Na koniec niniejszej recenzji pragnę podkreślić, że recenzowana praca doktorska ma znaczną wartość poznawczą. Dysertacja ma charakter interdyscyplinarny, jest spójna, logiczna, poszczególne jej fragmenty stanowią samodzielne całości i jednocześnie ich treści się dopełniają. Analiza i prezentacja wyników badań w znacznej części jest przekonująca a Autorka - zgodnie z przyjętą w rozprawie procedurą badawczą - postawiony na wstępie cel teoretyczno-poznawczy badań osiągnęła. Badania wzbogaciły wiedzę z zakresu m.in. z jednej strony – głównych kierunków rozwoju pedagogiki rosyjskiej w XIX i XX wieku, z drugiej, biograficzno-fenomenograficznego studium rozwoju personalistycznej koncepcji wychowania Wasilija W. Zieńkowskiego – z trzeciej zaś, poznania założeń personalistycznej koncepcji wychowania Wasilija W. Zieńkowskiego.

***

W konkluzji odpowiedzialnie stwierdzam, że postawiony przez Kandydatkę problem badawczy został rozwiązany w sposób merytorycznie poprawny. Dysertacja stanowi istotne – z punktu widzenia naukowego oraz społeczno-edukacyjnego – opracowanie stanowiące niezaprzeczalny wkład Autorki (i oczywiście Osoby Promotora Naukowego – prof. Renaty Nowakowskiej-Siuty) w dalszy rozwój i poszerzenie pól badawczych we współczesnych naukach społecznych, w tym przede wszystkim pedagogice. Myślę, że jednoznacznie uwidacznia się słuszny pogląd, iż pozytywna recepcja m.in. założeń personalistycznej koncepcji wychowania Wasilija W. Zieńkowskiego, wydają się niezwykle użytecznym „narzędziem” studiów nad rolą pedagogiki w warunkach peryferyjności i dynamicznych przemian społeczno-kulturowych, które charakteryzują w szczególności kontekst polski.

Zaprezentowane sugestie i spostrzeżenia o charakterze polemicznym, dyskusyjnym jak również pytania, a mające charakter subiektywny, traktuję nie jako środki do dyskredytacji wartościowej w moim odczuciu rozprawy, ale jako głos w dyskusji.

***

Doktorantka spełnia więc wszystkie warunki określone w Ustawie o tytule naukowym i stopniach naukowych z dnia 14 marca 2003r., wraz z uzupełnieniami zawartymi w Ustawie z dnia 27 lipca 2005r., Prawo o szkolnictwie wyższym, oraz nowelizacją ustawy z dnia 18 marca 2011 roku.

Opowiadam się za przyjęciem dysertacji oraz dopuszczeniem Kandydatki do dalszych etapów wszczętego przewodu doktorskiego.

